

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Офіційні сповістки:

На правах рукопису.

Доктор філософських наук, професор БИЧО Ігор
Вадимович.

ШЕВЧЕНКО Володимир Ісакович

Доктор філософських наук, професор
Вілень Сергійович.

Доктор філософських наук, професор САВАЧЕНКО
Віталій

КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

/ Логіко - історичний аспект /

Звіт про виконання

17 грудня 1993 року 09.00.03. - історія філософії. Вченої
Ради Д.053.24.06. в Дніпропетровському державному уні-
верситеті о 14-й годині в ауд. 3 606 /головний корпус/
330425, м. Дніпропетровськ, вул. Шевченка, 72

З дисертації маж. А в т о р е ф е р а т (отці)

Дніпропетровського державного університету

дисертації на здобуття наукового...
ступеня доктора філософських наук.

Автореферат роз'яснений 17 листопада 1993 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої Вченої Ради А.Б.Філатов.

Дніпропетровськ - 1993

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00810570 (L)

ПОЛІГОН

№ публікації: 00810570

ВЕРДИНО Володимир Іванович

КОМПЬЮТЕРІЗАЦІЯ І АВТОМАТИЗАЦІЯ НАУКИ

\ Додаток - інформаційний бюлетень \

№ 03 - 08.00.03

Автоматизація

дисертанти на тему: автоматизація наукової роботи в галузі філософських наук

Київ - 1981

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському державному педагогічному інституті імені Т. Г. Шевченка.

Офіційні опоненти:

Доктор філософських наук, професор БИЧКО Ігор
Валентинович.

Доктор філософських наук, професор ГОРСЬКИЙ
Вілен Сергійович.

Доктор філософських наук, професор ТАБАЧКОВСЬКИЙ
Віталій Георгієвич.

Захист відбудеться

17 грудня 1993 року на засіданні Спеціалізованої Вченої
Ради Д.053.24.06. в Дніпропетровському державному уні-
верситеті о 14-й годині в ауд. № 606 /головний корпус/
330625, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий 11 листопада 1993 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої Вченої Ради А.Б.Філатов.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дисертації визначається теперішньою ситуацією в Україні і станом вітчизняних, в тому числі історико-філософських, досліджень.

Український народ – другий за чисельністю слов'янський народ – під кінець ХХ ст. зробив крок від обмеженої автономії, яку мав у складі СРСР, до незалежної державності. Це зумовило інтенсивне пізнання Україною свого місця в усіх сферах сучасного світобуття, що ставить нові вимоги до якості і надійності філософської методології. Остання не зводиться до вчення про методи і процедури пізнання, бо утворює в суспільстві смисловий орнамент пізнавального освоєння світу. Різні методи пізнання, результати їх використання, рух і впровадження знань, винаходів і наукових розробок та рекомендацій, механізми соціальної пам'яті, відтворення пізнавальних здібностей людей тощо, – все це філософська методологія єднає у певний осмислений логіко-символічний світ.

Зкуті світоглядно-філософською методологією знання, винаходи, методи пізнання і т. п., нібито обставляють плин людського буття, утворюючи "знаки" його світоорієнтацій і цінностей. Встанові в живу тканину світоглядно-філософського мислення, здобутки і втрати пізнавального процесу утворюють "оречену", отже, омовлену, умовлену і зрозумілу картину світу, підказують людям можливе і неможливе, вірогідне і невірогідне, доцільне і недоцільне в їхніх діях, задумах та оцінках.

Поступ України у світі, як незалежної держави, зрозуміло, неможливий поза розгортанням усебічних економічних, політичних, культурно-мистецьких та науково-освітніх зв'язків з іншими державами і народами. Проте фактом є і те, що формування таких зв'язків супроводжується відповідними пізнавальними процесами і, свідомо чи несвідомо, співвідноситься з певним філософським розумінням процесу пізнання світу.

Особливість пізнання в цілому полягає в універсальності, в тому, що його предметом може бути все існуюче, а будь-яке

"діло" обов'язково включає пізнання, керується при цьому відповідним світоглядно-філософським уявленням.

Проте концепція пізнання, I/ властива українській філософії, вивчена ще слабо. Доказом цього є той факт, що нині в Україні переважають світоглядно-методологічні схеми, котрі зросли поза Україною, репрезентують ідеї німецької, французької, англо-американської та іншої філософії. Безперечно, це свідчить про широкі зв'язки української філософської культури зі світовою філософією. Проте в даному разі не обходиться без крайношів, коли пізнавальні та суспільно-практичні проблеми, що постають перед українським народом, дехто пропонує вирішувати "по-американському", "по-французькому", "по-японському" та іншому зразку саме тому, що характерні способи розв'язання світоглядно-філософських проблем пізнання на ґрунті українського менталітету лишаються мало відомі або просто не вивчені.

Принциповим чинником, що вимагає історичного дослідження проблем пізнання, котрі розглядалися в українській філософії, є також потреба у світоглядно-методологічних орієнтаціях, які сприяють консолідації багатоетнічного населення України, котре має різний історичний досвід, в сучасну політичну націю. Ефективно вирішити це питання нині перешкоджає суспільна криза, що віддзеркалюється у формі кризи філософської культури. Загальними ознаками останньої є знецінення стереотипів сталінської /"марксистсько-ленінської"/ філософії, пошук і навіть спроби силового впровадження світоглядів, діапазон яких коливається від витонченого технократизму до брутального охломанства, клерикалізму, фашизму і сатанізму.

Розкид світоглядно-філософських позицій зумовлює екзистенційний вакуум, що проявляється в обезсмищенні і знеціненні минулого і теперішнього буття України, котрі ведуть народ до роз'єднаності, а молоду державу - до хаосу.

I/. Під висловом "концепція пізнання" розуміється сукупність характерних ідей та підходів в осмищенні пізнання, його суб'єкта і об'єкта, джерел, структури, форм існування тощо.

Важливим засобом виходу із сучасної світоглядно-філософської кризи, що супроводжує кризу суспільну і впливає на її тенденції, слід вважати вивчення і популяризацію концептуальних засад вчення про пізнання, яке розроблялось протягом історії української філософії. Філософія кожного народу знаходила і пропонувала у скрутний час вірогідні стратегії поступу, спираючись на національний менталітет, досвід пізнання дійсності, нагромаджений як власним, так й іншими народами. Крім того, в ментальності кожного народу є "об'єднавчі" світоглядні установки, "закодовані" в національній культурі - мові, соціальній пам'яті, звичаях, традиціях, цінностях. Вони є своєрідними "архітипами" народного буття, що світоглядно забезпечують генетичну тотожність поколінь, хоч і виражаються різними стилями та напрямками філософського розуміння світу. Такі "архітипи" проявляються також у тлумаченні пізнання, його складових, у розумінні засобів пізнання, його функцій і значущості в суспільстві та житті окремої людини.

Публікації з історії української філософії, проте, показують, що концептуальні підходи українських мислителів до пізнання вивчались переважно не у контексті імманентного поступу національної спільності та її культури, а з точки зору тієї запозиченої філософії, яка апріорно вважалась "останнім словом" або "єдиною правильною". Сенс історико-філософського дослідження іноді зводився до того, щоб підвести українського філософа під характеристики якогось відомого стереотипу - платоніка чи гегельянця, матеріаліста чи ідеаліста, механіциста чи діалектика, демократа чи волютариста тощо. Внаслідок такої методології П. Юркевич зображувався платоніком, С. Подолінський - волютаристом, П. Грабовський - марксистом і т.д. Питання ж про те, чи є у даних та інших мислителів ідеї, сформовані на ґрунті українського національного менталітету, залишалось в основному відкритим.

Отже, існує в сучасних умовах потреба відтворення дійсної історії філософської культури України, як імманентної національної культури та історії.

Актуальність теми дисертації, таким чином, визначається як потребами історико-філософського і методологічного обгрунтування проблем суверенного розвитку України, так і внутрішніми потребами поступу української філософії, необхідністю її самоусвідомлення як філософії конкретного народу. Розумінням того, що джерела її кореняться, зрештою, у світоглядному змісті української ментальності.

Стан розробки теми дисертації. Філософський аналіз пізнання в Україні започатковується, у формі тексту, ще в XI ст., так як філософські питання пізнання вперше розглядаються в "Изборниках" Святослава 1073 - 1076 років. Разом з тим наукові дослідження показують, що тривалий час пізнання не було предметом відносно самостійного філософського дослідження ні у світовій, ні в українській філософії. Пізнання, як особливий предмет вивчення, постає переважно з середини XIX ст., що проявилось у появі та значному поширенні у філософській літературі таких термінів, як "гносеологія" і "теорія пізнання"^{1/}.

Серед українських філософів, на наш погляд, пізнання, як предмет відносно самостійного філософського дослідження, починає розглядати П. Юркевич. Саме у його роботах окреслюється зміст поняття "теорія пізнання"^{2/}.

Системний підхід до історії вивчення пізнання в українській філософії не спостерігається до публікації в 1922 р. книги вихованця Київського університету Г. Шпета "Очерки русской философии". Проте українські філософи розглядаються в даній роботі як мислителі російські.

Спробу послідовного аналізу суті поглядів на пізнання українських філософів, але вже з урахуванням особливостей ук-

1/. Див.: Kosing Alfred. Die Erkenntnis der Welt. // Marxistisch-leninistische Philosophie. - Berlin, Dietz Verlag. - 1979. - S. 225.

2/. Див.: Юркевич П. Д. Философские произведения. - М., Правда. - 1990. - С. 47, 66 та ін.

раїнського менталітету, робить у 30-х роках Д. Чижевський^{1/}. Появляються у той же період історико-філософські дослідження професора з Києва В. Зінківського та російського філософа /поляка за походженням/ М. Лосского, котрі дивляться на українських філософів усе-таки як на представників російської філософії остільки, оскільки вони творили в межах Російської імперії. Отже, перша спроба історичного дослідження поглядів українських філософів на пізнання у контексті національного менталітету належить Д. Чижевському.

Важливим здобутком історико-філософських досліджень 30-х років є визначення своєрідності загального підходу до пізнання в українській філософії. Було, зокрема, встановлено, що пізнання розглядається в ній переважно як аспект людської життєдіяльності або ж як особлива дія, котра постає одночасно подією особистого та суспільного існування. Методологічно було визначено і те, що пізнання в українській філософії необхідно вивчати, виходячи із загального відношення людини до світу^{2/}.

Проте історико-філософський аналіз пізнання на методологічних засадах, розроблених українськими теоретиками протягом 30-х років, було відкинуто внаслідок впровадження сталінської /"марксистсько-ленінської" філософії, котра ігнорувала національно-ментальну природу світогляду. В методологію історико-філософських досліджень пізнання в Україні, як по СРСР в цілому, вноситься схема, що ґрунтується не на виявленні дійсного відношення людини до світу, а на відношенні понять "матерія" і "свідомість". Причому пізнання ототожнювалось або з логікою мислення, або із сукупністю психологічних функцій, властивих пізнавальній діяльності людини. Останнє тлумачення пізнання було покладене в основу розробленої переважно Б. Мітніним та Т. Павловим /Досєвим/ "ленінської теорії відображення як теорії пізнання".

1/. Див.: Чижевський Дмитро. Нариси з історії філософії на Україні. - Мюнхен, УВУ. - 1983.

2/. Див.: Зеньковский В. История русской философии.: В 2-х т., 4-х ч. - М., Мысль. - 1991. - Т. 2. - Ч. I. - С. 15-16.

Спроби звільнитись від абстрактного "матеріалістично-ідеалістичного" тлумачення пізнання появляються в Україні з 60-х років / І.Бичко, В.Горський, М.Булатов, П.Копнін, В.Шинкарук та ін./ . Одночасно "подієве" тлумачення пізнання зберігалось і розроблялось серед зарубіжних дослідників української філософії / О.Аульчицький, О.Прицак, М.Шлемкевич, Ю.Шевельов /Шерех/, Б.Цимбалістий та ін./ .

Подієве, екзистенційно-онтологічне розуміння пізнання значною мірою відновлюється тільки у перших розділах першого тому "Історії філософії на Україні" /1987 р./ . Проте в цьому, а особливо у другому томі /1989 р./ , у нарисах "Теорія пізнання", хронологічний аналіз поглядів на пізнання в історії української філософії здійснюється в основному через призму відношення понять "матерія - свідомість".

Системної реконструкції загальних концептуальних підходів до пізнання в українській філософії у контексті національної ментальності, таким чином, не спостерігалось в українській філософській літературі до останнього часу. Існують дослідження, у яких розглядаються погляди на пізнання окремих українських мислителів; є роботи, що висвітлюють загальне світорозуміння українського народу в культурно-історичному аспекті та його стан чи формування у певні періоди ; є систематизація поглядів на пізнання українських філософів у контексті інтерпретації понять "матерія - свідомість". Але системного аналізу концептуальних підходів до пізнання у контексті імманентного розвитку національного менталітету і культури, в українській історії філософії поки що не проводились.

Мета дисертації - спроба реконструкції провідних концептуальних підходів до пізнання в українській філософії з урахуванням особливостей українського менталітету. Дисертант у зв'язку з цим ставить завдання показати, що - пізнання в українській філософії розглядалось переважно в екзистенційно-онтологічному аспекті, тобто як подія буття, невіддільна від відношення людини до світу;

- в українській ментальності існують первинні форми осмислення пізнавального процесу, його структури і суспільної значущості, котрі виконують роль "архетипів" національної світоглядної традиції;
- концепція пізнання в українській філософії не є продуктом запозичень і "впроваджень" інонаціонального світогляду, а має автохтонне національне коріння, але формується, як і кожна національна філософія, в результаті діалогу української світоглядно-філософської культури з філософією інших народів;
- автохтонність концепції пізнання в українській філософії проявляється у збереженні "архетипів", властивих "первинним" формам світоглядного осягання пізнання, у наповненні їх новим змістом завдяки виявленню нових сторін і особливостей пізнавального процесу;
- форми осмислення пізнання /категорії і символи/ в українській філософії, як і в кожній національній філософії, виробляються у процесі діалогу філософських культур при домінуючому значенні національного менталітету, особливостей історії;
- історико-філософська розробка різних аспектів концепції пізнання має бути одним з провідних напрямків сучасних філософських досліджень в Україні, так як вона утворює своєрідний стрижень наступності світоглядного змісту культури українського суспільства, є складовою загальної стратегії національної культури:

Методологічно реалізація мети і завдань дисертації спирається на властиві українській філософії підходи. Передусім це принципи реалізму, практичності, соціальності, діалогічності /діалектичності/, буттєвості /екзистенційності/, етичності, антропо і етноцентризму, автохтонності, інтернаціоналізму та плюралізму /"безначальності"/, гуманізму та ін. Проте, у більш вузькому розумінні, автор спирався переважно на методологію логіко-історичного дослідження.

Визначається це тим, що мету дисертації можна реалізувати за допомогою кількох альтернативних дослідницьких методологій. Так, поступ концептуальних підходів до пізнання в історії української філософії можна аналізувати в суто логічному плані / подібно до "Науки логіки" Гегеля/, а можна ще і в хронологічному, культурологічному, фактологічному, генетичному, біографічному, соціологічному або ще в інших аспектах. Кожна з дослідницьких методологій при цьому має свої переваги і недоліки. Але в історико-філософських дослідженнях системного характеру, коли реконструється певний світоглядно-філософський аспект, дослідники найчастіше перевагу віддають саме логіко-історичному аналізу.

Мовиться не про широко відомий принцип співпадання логічного і історичного, а про системне відтворення історико-філософського процесу методом виділення і логічного /теоретичного/ вивчення "віх", котрі в загальному плані філософської думки виконують роль "вершин", "поворотних пунктів", "початків" нових тенденцій. Такими віхами можуть бути певні періоди, поява філософських шкіл, окремих мислителів, котрі концентровано втілюють "дух часу", пропонують нове вирішення проблем пізнання, його закономірностей. Поеднаний з принципами реалізму, практичності, антропоцентризму, діалектичності, автонності тощо, логіко-історичний аналіз, як свідчать праці сучасних українських істориків філософії, дає плідні та доказові наукові результати.

Крім цього, дисертант методологічно спирається на традиційне для українського світогляду розуміння пізнання, як специфічної людської дії /"пошук", "дослідження", "проникнення" - теоретичне або практичне - у предмет і т.д./ та події суспільного життя.

Розглянуте як подія суспільна, пізнання постає складним комплексом, що включає виробництво знань, механізми їх обміну, процедури тлумачення, способи збереження і використання, процес відтворення пізнавальних здібностей /освіта/ тощо. Піз-

нання функціонує як суспільна підсистема або, згідно сучасної термінології, як "інформаційне суспільство", котре існує одночасно з "економічним", "індустріальним", "політичним" та "громадянським" суспільствами.

Причому пізнання, зрозуміле як дія людини чи суспільна подія, аналізується комплексно, отже, у єдності властивих йому психологічних, комунікативних, історичних, соціальних, логічних та інших сторін, котрі по-різному осягаються на окремих етапах поступу філософської думки. Одночасно в дисертації підкреслюється особливість світоглядно-філософського осмислення пізнання, порівняно з психологічними, логічними, історичними й іншими науковими дослідженнями.

Суттєву методологічну роль у тексті дисертації відіграв і поняття "українська філософія". Українською в широкому смислі можна і потрібно вважати будь-яку філософію /німецьку, французьку, грецьку і т.п./, поширену в Україні, бо переклад інонаціонального філософського тексту українською мовою є одночасно його тлумачення: з точки зору норм українського світогляду. Тобто, разом з мовою у текст включаються і особливості національного менталітету. Проте, у більш вузькому розумінні, "українською" доцільно вважати таку філософію, що спирається у своїх джерелах на національний менталітет.

Використовується при цьому концепція філософської культури, розроблена істориками української філософії /Бичко А., Горський В., Нічик В., Литвинов В.Д. та ін./.

Серед провідних методологічних засад, на які спирається пошукач, перебуває також розгляд пізнання у контексті відношення "людина /народ/ - світ". Ураховується істотна відмінність концепцій пізнання, що спираються на альтернативні світовідношення /"втеча від світу", "приспосовання", "оволодіння", "співмірність" та ін./Через несумісність вчень про пізнання, які керуються взаємовиключними світовідношеннями, а також беручи до уваги той факт, що кожна наукова чи художня концепція є одночасно теорією пізнання конкретного предмета, дисертант

не наполягає на використанні термінів "теорія пізнання" чи "гносеологія" внаслідок багатозначності їх змісту.

Сукупність світоглядно-філософських вчень, що спираються на різне тлумачення і вирішення проблеми "людина - світ", позначається в дисертації терміном "філософія пізнання". Він, на думку дисертанта, адекватніше виражає суть філософського підходу до пізнання, відмежовує його від науково-позитивних теорій /психологічних, соціологічних, історичних тощо/ і від різних містико-релігійних тлумачень.

Віднести необхідно до найважливіших методологічних орієнтацій дисертації опору на вчення І.Франка про поступ і реалізм.

Проте, у конкретно-дослідницькому плані, методологічною базою пошукачеві слугували історико-філософські праці та дослідження філософських питань пізнання таких сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених, як Андрос Є., Андрущенко В., Бичко А., Бичко І., Булатов М., Горський В., Гнатенко П., Заїченко Г., Захара І., Кашуба М., Кримський С., Кульчицький О., Литвинов В., Малахов В., Нічик В., Паславський І., Пашук А., Почапський А., Попович М., Рогович М., Стратій Я., Табачковський В., Шинкарук В., Шлемкевич М., Цимбалістий Б. та інших. Роботи згаданих вчених, узагальнення висловлених ними ідей та висновків, були для дисертанта безпосереднім або опосередковано "стартовим майданчиком", спираючись на який він рухався при розгляді історико-філософських проблем і джерел і з якими звіряв власні погляди.

Методологічно, таким чином, пошукач спирався частково на традиційні в українській філософії підходи і принципи, частково на дослідження сучасних провідних дослідників історії і теорії філософської думки в Україні, а іноді користувався власними знахідками.

Новизна дисертації полягає у спробі логіко-історичної реконструкції концепції пізнання, притаманної українській філософії, на основі принципів реалізму, практичності, автотонності,

антропоцентризму і етноцентризму, екзистенційності, діалектичності тощо з орієнтацією на особливості українського менталітету, здобутки історико-філософської думки та на сучасну суспільну й світоглядну ситуацію в Україні. Цим, з погляду пошукача, започатковується новий напрямок історико-філософських досліджень: систематичне вивчення основ і особливостей історичних модифікацій підходів до пізнання і його інтерпретації в українській філософії на ґрунті певного вирішення проблеми відношення людини до світу.

Практичне значення дисертації, на думку її автора, має кілька аспектів. По-перше, матеріали і висновки роботи можуть використовуватись державними органами і творчими об'єднаннями України під час розробки стратегії і планів проведення політики в галузі національної культури і освіти, у формуванні національної свідомості та забезпечення світоглядної наступності через діяльність інститутів духовного виробництва.

По-друге, дисертація може використовуватись у дослідницькій роботі в галузі української філософії і культури.

По-третє, робота може слугувати підставою для розробки нових учбових курсів філософії у вузах України, спецкурсів з історії української філософії, з питань світоглядних досліджень історії науки і пізнання в Україні, а також може використовуватись при популяризації української філософської думки у різних формах.

Апробація основних положень дисертації проходила у формі публікації наукових робіт, написання методичних порад і учбових посібників, у виступах на наукових конференціях і семінарах, що проводились "Філософським товариством", Товариством "Знання", Інститутом філософії АН України, Київським державним університетом ім. Т.Г.Шевченка, Чернігівським державним педагогічним інститутом ім. Т.Г.Шевченка, а також у формі публікацій у періодичній пресі. Всього лише по темі дисертації

автор опублікував три книги /одна - у складі авторського колективу/, був автором і членом редколегії по підготовці і випуску учбового посібника для вчителів і учнів середніх шкіл Чернігівщини "Людина і суспільство", надрукував двадцять статей, рецензій і тез, понад три десятки газетних статей і методичних рекомендацій для студентів. Протягом 1991 - 1993 років на основі матеріалів дисертації пошукач розробив і впровадив по лінії Міносвіти України курс лекцій з теоретичних та історичних питань вчення про пізнання в українській філософії, а також реалізував у навчальному процесі Чернігівського педінституту спецкурси "Основні проблеми історії української філософії" і "Проблеми світобуття в сучасній філософії". Матеріали досліджень апробувались також у лекційній роботі та у формі методрозробок по лінії Товариства "Знання".

Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і додатку - списку основної використаної літератури. Виклад змісту зумовлюється характером логіко-історичного аналізу проблем, що впливають з теми і матеріалу, яким користувався автор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

Вступна частина дисертації містить обґрунтування теми дослідження, аналіз стану розробки теми, визначає мету і завдання роботи, включає розгляд методології вивчення і викладу результатів дослідження, вказує те нове, що автор вносить у розробку проблем історії української філософії.

Перший розділ дисертації - "Початкові підходи до пізнання в українській світоглядно-філософській думці" - висвітлює такі питання, як зображення пізнання в українській казково-міфологічній традиції; провідні тенденції осмислення пізнання в українській філософській думці XI - XV ст.; питання пізнання в українській філософській думці XVI - XVII ст.

Напочатку дисертант вказує на загальну особливість всякого історико-філософського дослідження пізнання, яка полягає

в тому, що пізнавальний процес нині аналізується трохи в інших формах та категоріях, ніж його уявляли мислителі попередніх часів. Сучасний історико-філософський підхід до пізнання збагачено й "ущільнено" багатомістовим філософським досвідом досліджень. Це відкриває можливість сучасному досліднику помічати й аналізувати у сприйнятті та тлумаченні пізнання у передуючі періоди дещо таке, що випадало з поля зору філософів минулого. Через те історико-філософське дослідження – це завжди діалог категорій сучасної філософської думки і світоглядних категорій давніх віків, а результат такого діалогу пропонує нове розуміння минувшини, виробляючи підстави для глибшого осягання теперішніх і можливих тенденцій та проблем пізнання, як людської діяльності, вияву життя.

Враховуючи дану своєрідність історико-філософського дослідження, дисертант підходить до аналізу пізнання в українській казково-міфологічній традиції, котра сягає IX - VIII ст. до нової ери^{1/}. У тексті роботи пишеться, зокрема, про те, що, внаслідок історичних обставин, до нас не дійшла повністю українська міфологія /"язичництво", "поганство"/, в межах якої складались первинні світоглядні уявлення давніх українців про пізнання, формувались "архітипи" пізнавального процесу. Зрозуміло, що це – значна перепона для історико-філософського дослідження початкових форм світоглядного осмислення пізнання. Проте той казково-міфологічний матеріал, що зберігся до теперішніх часів, дозволяє з певною надійністю і вірогідністю теоретично реконструювати основні форми зображення пізнання, закорінені у найглибших пластах українського менталітету, його світоглядних аспектах.

Звертаючись до таких пластів, автор виходить з того загальностановленого факту, що розуміння пізнання в язичництві антропоморфне і антропоцентричне, характерне своєрідним синкретичним реалізмом, суголосним реалізмові сучасного індуїзму. Реалізм проявляється у розумінні світу, як об'єкта пізнання та діяння, по аналогії з общинно-родовим існуванням людей..

1/. Див.: Москаленко Михайло. Тисячоліття: переклад у державі слова. // Сучасність.- № 8. - 1993.

Світ "поганський" - це світ живий і діалогічний, "розмовляючий", проте дихотомічний. Він розуміється розділеним на світ реально існуючих людей і природи та на світ "живих покійників". Останній же розпадається на "рай" і на світ "нечистої сили", де мешкають, господарюють і панують Баба Яга, Коцїй чи Змії вкупі зі своїми родичами та помічниками-демонами. Значається в дисертації також відмінність науково-фактологічного і світоглядно-філософського тлумачення язичницьких образів та символики, форм осмислення світобуття.

Науково-фактологічний аналіз, спираючись на чуттєву данність об'єктів, як речей та їх зв'язків, завжди ставить питання про реальність безпосередньо-речового існування Баби Яги, Коцїя, Змія, про те, чи в Доля, Блуд, Бог, Христос тощо. Оскільки їх буття не підтверджується спостереженнями і експериментами, остільки вказані образи-символи розцінюються у пізнавальному плані суто негативно. Вони мисляться як прояв незнання та невігластва. Проте реалістичний світоглядно-філософський аналіз бере до уваги не тільки негативний зміст згаданих образів, але і їх позитивну світоглядну функцію. Адже Баба Яга, Коцїй і подібне - це форми раціоналізації /персоналізації/ та "каналізації" дійсного незнання та оточуючого Космос людського буття Хаосу. Тому вони, такі форми, продовжують своє існування з давнини до тепер, так як дають людям змогу без наукової освіти теоретично вирішувати світоглядні проблеми певної трудности, в тому числі світоглядні проблеми пізнання.

Зокрема, в українській казково-міфологічній традиції пізнання зображується передусім у формі діалогу, "розмови" світу людей і світу "нечистої сили". Потреба пізнавати започатковується "проблемною ситуацією" - вторгненням невідомих людям стихій /"нечистої сили"/ в упорядкований плин общинно-родового світобуття. Герої казок, як правило, прагнуть збагнути існування, суть, основу "нечистої сили", знешкодити її дію.

Вирішується таке завдання героєм /Котигорошком, Лугаєм, Іваном-мужичим сином тощо/ через вільний вибір соціально умотивованої мети - звільнити людей від згубного впливу стихій, влади Хаосу, Небуття. Пізнавальний акт постає встановленим

у героїчну подію – в подвиг – і зображується суспільно значущою дією людини, котра має незвичні пізнавальні здібності. Вона може чути "нечутне", бачити "небачене" або "невидиме", має добру пам'ять, швидко і адекватно розбирається в складних ситуаціях і т.п. Казковий герой перемагає сили зла саме тому, що спроможний зрозуміти зв'язки буття і небуття, порядку і хаосу, володіє "мовою" тварин, рослин, гір, вод, "підслуховує" їх потреби тощо.

Проводиться в дисертації у цьому зв'язку порівняльний аналіз особливостей зображення суб'єкта пізнання в українській та грецькій міфології /Котигорошко і Тезей/, а також "чоловічого" /форма/ і "жіночого" /основа/ начал пізнавального процесу. Відзначається, що український герой постає вільним у виборі Долі, що остання мислиться не як передвизначеність, фатум, а як шлях гуманної діяльності. Стосовно грецької міфології, у дисертації зазначається, що в ній герой зображується підвладним Долі. "Жіноче" начало в грецькій міфології пріоритетне що до "чоловічого" /визначальна функція "нитки Аріадни" по відношенню до мети дій і пізнання "лабіринту життя" Тезеєм/, а в українській казково-міфологічній традиції "жіноче" і "чоловіче" /основа і засноване, зміст і форма/ зображуються рівноправними, однаково активними і вільними.

Грунтуючись на аналізі зображення пізнання в українській казково-міфологічній традиції, пошукач робить висновок про те, що найважливішими "архітипами" первинного осмислення пізнання в межах української світоглядної ментальності доцільно вважати реалістичність, діалогічність, проблемність, практичність, орієнтацію на суспільство /орієнтація на суспільну значущість пізнання для Роду/, екзистенційність, індивідуальний універсализм, гуманність, прагнення справедливості /правди/ і добра. Сюжети українських казок та легенд показують, що герої прагнуть збагнути сенс подій не через протиставлення себе світові, а нібито "зсередини", рухаючись від основи їх буття, або займаючи місце "на межі", у центрі діалогу буття і небуття.

Ситуація у світоглядному осмисленні пізнання в давній Україні, пишеться далі в першому розділі дисертації, суттєво змінюється з кінця X – початку XI ст. внаслідок адміністративно-політичної акції: введення християнства як релігії і як філософії. Спираючись на джерела доби Київської Русі, історико-філософські дослідження та матеріали, автор робить висновок про те, що протягом XI – XVI ст. в українській світоглядно-філософській культурі, при розгляді питань пізнання, взаємодіє три провідні тенденції: офіційно-християнська, язичницька і апокрифічна, яку М. Грушевський умовно назвав "свободним евангелізмом"^{1/}.

Християнство приносить нові для давньоукраїнського загалу погляди на людину і її пізнавальну діяльність. Християнство запропонувало монізм замість язичницького плюралізму, догматизм, аскетизм, ідею пріоритету "убогих духом", орієнтацію на презирливе ставлення до національного світорозуміння, а також небувало в Русі явище: переслідування інакомислячих, сперте на цитати з "святого письма". Зображення пізнання втрачає ознаку героїчного. Воно витлумачується як "напучування Змія", чинник людської нерозумності і "гріховності".

Одночасно принесені разом з християнством філософеми сприяли упорядкуванню вже існуючих у давніх русичів уявлень про пізнання і пізнавальні здатності людини, давали нові імпульси пізнанню та його тлумаченню. Так, існуючі язичницькі уявлення про "тричленність" душі /душа, як функція тіла; душа, як форма спілкування і душа, як зв'язок з Небом – Сонцем/ доповнюються вченням про душу, властивим платонікам /"яросна"; почуттєва і розумна душі/. Християнство ставить питання про співвідношення такого продукту пізнання, як норма, закон і буттєвість, "благодать" /Іларіон Київський/, про суть символів /"ідолів"/, формує розуміння пізнання, як читання "книги буття"; а у зв'язку з цим – книги /"біблії"/ як методу пізнання.

1/. Див.: Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., Освіта. – 1992. – С. 13, 138 та ін.

Поширення філософських ідей грецького походження /"Діалектика" І. Дамаскіна та ін./ сприяло постановці питань загальної структури пізнавального процесу, розробці вчення про різні галузі і форми пізнання /вчення про "сім вільних мистецтв"/, а подальше державне впровадження християнської релігії загострювало проблеми мудрості, істини, правди, закону і хаосу тощо, котрі були предметом полеміки з язичниками. Одночасно розвиток писемності в Русі привертав увагу до питань ролі мови і тексту у пізнанні, а протиставлення сакральності Біблії язичницьким віруванням стимулювало осмислення питань співвідношення методично скерованого /згідно приписів "слова божого"/ і повсякденного спонтанного пізнання.

Разом з тим, зазначається в дисертації, християнство породило у світоглядному осмисленні пізнання цілу низку абсурдних суперечностей. Так, з погляду повсякденності, пізнавати світ, як "боже творіння", потрібно було, щоб наблизитись до Христа, але одночасно нібито це і варто було робити, бо пізнання порядку світобуття – плоду з Древа добра і зла – стало причиною гріхопадіння людства. Життя вимагало пізнавати світ, щоб успішно діяти в ньому, але одночасно нібито це і не треба було робити, бо істина нібито давно відома. Варто тільки "відкрити" її у текстах Біблії та "прочитати". Словом, поширення християнства було в Русі не маніфестацією його правдивості, а драматичною зустріччю давньоукраїнського світогляду з сукупністю світоглядно-філософських підходів до пізнання, що виростили з єврейського, грецького та римського менталітетів.

Дисертант робить висновок, що християнське розуміння пізнання в добу Київської Русі і пізніше в цілому "накладалось" на місцеві світоглядні уявлення і пристосовувалось до них. Свідченням цього була апокрифічна тенденція, що поєднувала традиції язичницького реалізму і позитивні аспекти християнської філософії. Внаслідок цього у річищі "свободного евангелізму" відбувається своєрідний синтез категорій міфологічного розуміння пізнання /світло – тьма, живе – мертво, видиме – невидиме тощо/ з поняттями давньогрецької філософії, запозиченими і переосмисленими християнством.

Згадане вище свідчило про складний, суперечливий і неоднозначний характер формування початкових філософських підходів до пізнання в Україні. Дисертант досліджує далі поступ філософських поглядів на пізнання, ряд характерних і нових підходів до нього, що появляються в Україні протягом XVI – XVII ст.

В межах даного періоду зберігаються закорінені в українській ментальності архітипи розуміння пізнання і реальні здобутки філософської культури X – XV ст. Разом з тим філософська думка характеризується і новими ідеями, зумовленими суспільними потребами, а також тим, що помічається різноманітність пізнавальних процесів, міняється суспільне становище людини, як суб'єкта пізнання, розвивається наука, урізноманітнюються зв'язки українського народу з іншими народами, робляться спроби відновлення національної державності, втраченої після татаро-монгольської навали.

Філософські твори українських мислителів XVI – XVII ст. / І. Вишенський, С. Оріховський–Роксолан, Г. Смотрицький та ін. / розглядають більш диференційовано різні сторони і взаємодії складових пізнавального процесу. Їх увагу привертають такі проблеми, як відношення науки і освіти, свободи і пізнання, пізнання і політики. Продовжується аналіз питань мудрості, істини, обговорюється проблема співвідношення знання і моральності, видимого і невидимого. Зростає увага до методу пізнання, до екзистенційних і психологічних аспектів пізнання, посилюється соціальна мотивація пізнавання, вивчається співвідношення самопізнання і пізнання оточуючого світу. Переважає при цьому погляд на пізнання як на "читання книги буття", формується думка про визначальне значення пізнання, як чинника суспільної творчості і підстави справедливої політики.

Поворотним рубежем в осяганні проблем пізнання на перевалі XVI – XVII ст. постає заснування мережі братських шкіл і, зрештою, Острозької та Київської /Києво-Могилянської/ академій. Зберігаючи суттєві риси світоглядних уявлень про пізнання попередніх віків, викладачі шкіл і академій / П. Могила, К. Тран-

квіліон-Ставровещький, М. Смотрицький, К. Сакович, С. Почаський, І. Гізель та ін./ ширять контакти з філософською і науковою думкою Європи, використовують надбання античної філософії, орієнтуються на національні потреби України.

Дисертант аналізує різні оцінки, котрі даються в науковій літературі діяльності Києво-Могилянській академії, і, спираючись на дослідження В. М. Нічик та на праці професорів академії, підкреслює, що, незважаючи на недоліки, вони /викладачі/ зробили чимало для незалежного духовного розвитку України. Зазначається також, що через драматичні твори, створені як у стінах академії, так і поза нею, в Україні протягом XVII ст. розробляється персонально-символічна інтерпретація пізнання. Драма уособлює основні тогочасні категорії пізнання /Космос і Хаос, Мудрість і Істина, Бог /Христос/ і Сатана, Розум і Пристрасті, Філософ і "простолюдин"/, робить живими функції Віри, Надії, Любові тощо.

Аналізуючи тенденції в розробці проблем пізнання, автор привертає увагу також до деяких аспектів світоглядної кризи, що виникла в Україні на рубежі XVI - XVII ст., котра набула інституційну форму церковного розколу / Унія 1596 р. / . Констатується також поворот до етноцентричного світорозуміння / Б. Хмельницький / та спроб світоглядно-філософської консолідації української спільності / П. Могила, Л. Баранович та ін. / .

Другий розділ дисертації - "Формування концепції пізнання в українській філософії. / XVIIІ ст. /" - побудовано на розгляді вчень про пізнання Ф. Прокоповича і Г. Сковороди. Творчість цих філософів обирається, як предмет дослідження, насамперед тому, що в ній концентровано виражені такі взаємопов'язані підходи до пізнання, як логіко-теоретичний / Ф. Прокопович / і логіко-символічний / Г. Сковорода /, хоч самі ці підходи починають розроблятися в українській філософській думці ще у XVI - XVII ст. і навіть раніше.

Пошукач, зокрема, вивчає своєрідність діалектичного тлумачення пізнання Ф. Прокоповичем, як сходження "подорожнім" на

"вершину" буття з метою краще роздивитись його обрії для того, щоб потім зійти у "долину" життя, правильно, несхибно рухатись його дорогами. Підкреслюється, що основні концептуальні підходи до пізнання будуються Ф. Прокоповичем у формі вчення про "штучну", "практичну" і "природну" діалектику. Аналізуються в дисертації переважно питання "штучної" і "практичної" діалектики пізнання / діалектика як логіка пізнаючого мислення та діалектика як теорія наукового дослідження/. Концептуальні підходи до пізнання у філософії Прокоповича при цьому зберігають провідні "архітепи" української філософської думки, що яскраво проявляється у його вченні про категорії мислення і буття / "універсалії"/.

Універсалії, мовиться в дисертації, Прокопович розглядає насамперед як форми опосередкування суб"єктно-об"єктних відношень, котрі породжуються людьми в суспільстві. Конкретний зміст категорії набувають у процесі живого пізнання буття, результатом якого є істина, котра може бути необхідною, біжучою, можливою чи визначеною. Подальше дослідження проблеми істини та інших сторін пізнавальної концепції Прокоповича дає пошукачеві підставу зробити висновок про те, що мислитель був піонером розробки питань логіки наукового дослідження в Україні. Він дає ґрунтовну інтерпретацію таких категорій наукового дослідження, як гадка /здогад/, факт, проблема, основа і засновок об"єкта, аналізує методи дослідження і теоретичної обробки наукових даних. Значну увагу приділяє стилю теоретичного викладу, процесові обґрунтування істини та практичному використанню знань.

Дисертант звертає увагу також на те, що протягом двох сторічч вчення Прокоповича стосовно логіки наукового дослідження було забуте. Тільки у 60-і роки ХХ ст. українська філософська думка знову повертається до цих питань круглими дорогами, що свідчить про значні втрати, які понесла філософія України упродовж останніх двох віків.

Логіко-символічна тенденція у вирішенні проблем пізнання, як зазначалось вже, розробляється більше Г. Сковородою, що відо-

бразилось у його вченні про "третій", символічний світ та у вченні про "серце".

Відмінність соціо-культурних орієнтацій Прокоповича і Сковороди, показується в дисертації, полягала в тому, що перший, як наставник, звертається від імені науки до української молоді, в той час як другий знаходить опору своїй філософії у "простій" і "всезагальній" народній вірі, будучи переконаним, що філософ носить "внутрь себе народное право"^{1/}. Даний факт дає можливість твердити про те, що Сковорода започатковує українську філософію у вузькому смислі, тобто філософію, що відомо і послідовно спирається на світоглядну культуру українського народу у його зв'язках з культурою інших народів. Відповідно у його пізнавальній концепції продовжуються та поєднуються давньоукраїнська /язичницька/ і нова, "книжницька" тенденції.

Зміст другого розділу дисертації показує, що пізнавальний процес витлумачується у філософії Сковороди в широкому екзистенційному і логіко-символічному контексті з позицій гуманізму, антропоцентризму, практичності та етичності. Пізнання, не раз підкреслював мислитель, - це складний і неспинний діалог /діалектика/ людини з собою і своїми можливостями /самопізнання/, а заодно - діалог людини зі світом, у якому все має свій нрав і права". Причому пізнання природного світу опосередковане діалогом людини з людьми, з суспільним пізнавальним процесом. Воно: є своєрідною формою особистого і суспільного /групового/ упорядкування хаосу буття. Засновується пізнавальне відношення природними спонуканими буття і здатностями людини /"сродністю"/, а також суспільним існуванням /спільним "биттям сердець"/, котре є різноманітним цілим.

Відзначається в дисертації внутрішня єдність вчення про пізнання та його універсальності Прокоповича і вчення про "серце"

^{1/} Сковорода Григорій. Повн. зібр. тв.: У 2-х т.. - К., "наукова думка". - 1973. - Т. I. - С. 125.

/кордоцентризм/ Сковорода, як теорії символічного пізнання світу. Дисертант звертає увагу на особливості логіки символічного теоретизування, її значні евристичні можливості, котрі розглядаються Сковородою, на те, що така форма осмислення пізнання не поступається перед понятійним теоретизуванням, а у деяких випадках перевершує останнє своєю доступністю, спроможністю пізнати ціле, як ціле, і ціле, як єдність багатоманітного. Найповніше це проявляється у кордоцентризмі, де "серце" – образ деякої основи, сутності, істини як окремого предмета, так і світу та людини. Через те все, що пізнається людиною, "сходить на серці", отже, опосередковується певною символічною формою, що функціонує як образ серця-осереддя даного предмета.

Сковорода, підкреслюється далі в дисертації, ставить ряд нових проблем пізнання, таких як співвідношення таланту і "посередності", суб"єкта істини /людина, що володіє достовірним знанням/ і масового стану пізнання, свободи пізнання та суспільного "однодумання" тощо. Увагу Сковорода приділяє пізнавальним підставам "ідолочтєння" – язичницького і християнського, чим близько підходить до проблем пізнавального відчуження, опредметнення і розпредметнення.

Проводиться у другому розділі дисертації також співставлення поглядів Прокоповича і Сковорода на закони пізнання, прослідковується, як найважливіші архітепи осмислення пізнання, закорінені в українському менталітеті, здобувають у їхніх творах нове продовження і тлумачення. Так, реалістичний підхід набуває форми розгляду особливостей науки, її буттєвої обґрунтованості і зв'язку з практикою /Прокопович/, як і форми визнання народного світогляду дійсною базою філософії та всього поступу пізнання /Сковорода/. При цьому проблема осягання хаосу буття і встановлення на цій основі необхідного світопорядку починає вважатись і проблемою закономірностей пізнання, як аспекта життєдіяльності людини.

Формулюється і загальний висновок про те, що українські філософи XVIII ст. підходять до усвідомлення специфіки пізнання, порівняно з іншими формами діяльності, проте не ставлять питання про пізнання, як про предмет окремого дослідження.

Така свідомість появляється серед українських філософів тільки у ХІХ ст.

Третій розділ дисертації має назву "Проблеми пізнання в українській філософії ХІХ сторіччя". Зміст даного розділу включає аналіз підходів до пізнання учасників Кирило-Мефодієвського товариства, розгляд пізнавальних концепцій П.Юркевича, М.Драгоманова, І.Франка. Враховується при цьому та обставина, що своє вчення про пізнання Франко розробив в цілому протягом 80-х - 90-х років ХІХ ст.

Характерною особливістю підходу до пізнання членів Кирило-Мефодієвського товариства, пишеться в дисертації, є яскраво виражені етноцентризм та інтернаціоналізм, поєднання логіко-раціональної та логіко-символічної тенденцій. Найвиразніше суть загального підходу кирило-мефодієвців до пізнання, на думку пошукача, викладено у роботі М.Костомарова "Закон Божий" або "Книга буття українського народу". Підкреслюється, що це була перша ґрунтовна філософська праця в Україні, що появляється після творів Г.Сковороди, у якій пізнання розглядається у контексті української ментальності і руху світової історії.

Пізнання кирило-мефодієвці розглядають як засіб обґрунтування і спосіб повернення українським народом втрачених свободи і волі. Народ, таким чином, уперше в історії української філософської думки мислиться пізнаючим цілим і, далі, суб"єктом істини. Антинародні сили /царі, пани, попи, брехливі філософи тощо/ вважаються при цьому суб"єктом хибності і джерелом ідолопоклонства. Традиційне для української світоглядно-філософської думки розуміння пізнання, як "розмови" світу людей із потойбічною демонічною силою, як бачимо, переноситься кирило-мефодієвцями на Україну і в світ поцейбічний, де функцію пекельних сил виконують панівні суспільні верстви.

Досліджені дисертантом джерела дали ґрунт для висновку про те, що у філософії Кирило-Мефодієвського товариства посилюється увага до екзистенційних, соціально-психологічних, історичних та культурно- етнографічних проблем пізнавального процесу в Україні, до питань методології суспільствознавства

і народознавства /до історії, етнографії, мови, літератури, народного світогляду тощо/, а також до питань взаємодії науково-пізнавального процесу з історією народу й інститутами державної влади. Так, у творах М. Костомарова і П. Куліша з'ясовуються проблеми взаємодії "народної науки" і науки, як професії, народного та офіційного світогляду /"науки городів"/; роль освіти і просвіти у поступі пізнавального процесу, в розвої пізнавальних потенцій народу; продовжується діалогічне тлумачення пізнання. Підкреслюється також, що у творах Т. Шевченка намічаються в образно-символічній формі нелінійні, "поліцентричні" підходи до зображення пізнання світу.

Філософія Кирило-Мефодієвського товариства поглиблює аналіз традиційних для української філософської думки проблем пізнання і свободи, пізнання і моральності, питання істини і мудрості. Вона гостро ставить проблему істини: де істина – на небі чи на землі? Хто в суб"єктом істини? Яке співвідношення істини і свободи? Отже, дана філософія значну увагу приділяє суб"єктивним і суб"єктивним проблемам пізнання, їх гуманістичній інтерпретації.

Оригінальність концепції пізнання кирило-мефодієвців надає те, що відповіді на поставлені питання вони прагнули знайти в українській ментальності, в історії народу, його культурі. Суб"єктом пізнання народ стає тоді, з погляду кирило-мефодієвців, коли позбавляється "ідолів" – царизму та панства, – коли усвідомлює своє справжнє місце в історії людства, осягаючи себе рівним серед рівноправних народів.

Концептуальні підходи до пізнання членів Кирило-Мефодієвського товариства в цілому характерні значним заглибленням як у національно-ментальні, так і в соціально-історичні, логіко-символічні та науково-теоретичні площини пізнавального процесу. Вони продовжують екзистенційно-гуманістичну, реалістичну та антропоцентристську тематику пізнання, але поставивши її міцно на ґрунт українського буття. Проте пізнання, як особливий предмет філософського аналізу, ними ще не досліджується.

Свідомий і цілеспрямований філософський аналіз пізнання в українській філософії започатковує П. Юркевич. Причому пізнання Юркевич розглядає діалогічно: як складний "внутрішній" психологічний процес осмислення і переживання світу і як "зовнішній" вияв цих процесів у формі суспільної діяльності людини в світі. Приваблюють мислителя передусім екзистенційні, етичні та психологічні аспекти пізнавального процесу, його емоційно-вольові та чуттєві витoki. Він продовжує розробляти своєрідний реалізм /Г. Шпет/ і започатковує Г. Сковородою "філософію серця" /Д. Чижевський/.

Загалом, мовиться в дисертації, Юркевич аналізує пізнання у річищі властивого українській філософії вчення про "тричленність" душі /мислення-почуття-емоційність та душа-функція, душа-спілкування і душа, як зв'язок з всесвітом/. Обидва аспекти вчення про "тричленність" душі розглядаються Юркевичем як характеристики пізнавальних здібностей людини та їх реалізація у суспільному спілкуванні. Природа, як об'єкт, розуміється антропоцентрично. Вона не відповідає на питання, задані їй людиною. Відповідь на задані природі питання людина отримує не від природи, а від іншої людини. Юркевич обстоює думку про те, що логічне осягання процесу пізнання світу ніколи повністю не відтворює зміст пізнання, бо поняття неспроможні передати усієї суми переживань, притаманних пізнавальному актові.

Дисертант досліджує оригінальність вирішення Юркевичем таких важливих філософських проблем пізнання, як ідея та її функції, свобода і необхідність пізнання, роль емоційно-вольового начала пізнання, проблема "справжнього" буття тощо. Підкреслюється, що істину мислитель витлумачує екзистенційно, тобто як породження істини в акті пізнання, а у зв'язку з цим він по своєму вирішує "проблему Канта". Спираючись на властиві українській філософії категорії "видиме" і "невидиме", Юркевич показує, що людський світ є світом речей, що мають видиму і невидиму сторони. Людина спроможна пізнати речі, бо вони – це "омовлені" людиною обставини її світобуття.

Розробляючи реалістичне розуміння пізнання, Юркевич, вказується в дисертації, критикував матеріалізм. Але не тому, що він

"поганий", а тому, що не ураховує людський вимір світобуття, занадто багато пріоритету надає матерії, атоми якої однаково байдуже творять корисні і шкідливі для людей речі. У зв'язку з цим дисертант розглядає деякі аспекти полеміки Юркевича з Чернишевським.

Історично, відомо, Юркевич започатковує "українську школу" в російській філософії XIX ст., продовжуючи книжницько-академічну традицію в тлумаченні пізнання. Одночасно соціально-історичні та культурологічні аспекти пізнавального процесу розроблялись М. Драгомановим та І. Франком, продовжуючи, таким чином, традиції Кирило-Мефодієвського товариства.

Драгоманов, показується в дисертації, продовжував розробляти пізнавальну концепцію у річищі типових категорій українського світогляду, тобто через призму космосу і хаосу, світла і тьми, видимого і невидимого. Зокрема, світ сприймався ним розподіленим на "світло" і "тьму", у якому тьма ділиться на тьму минулого, тьму сучасного і тьму майбутнього. Пізнання внаслідок цього зображується як рух людини /народу/ від тьми до світла. Причому народний рух має відбуватись при допомозі української національно свідомої інтелігенції, вона, вважає Драгоманов, повинна "ухопитися за нитку", котра є в народі, щоб вивести його на дорогу пізнання, освіти і свободи.

Загалом, вказується в роботі, для Драгоманова характерний соціально-історичний підхід до пізнання, як до складної суспільної системи. Пошукач розглядає такі властиві Драгоманову підходи, як поєднання хронологічного і культурологічного аналізу, виявлення зв'язків науки і народного світорозуміння, а також відзначає наявність розгалуженого аналізу пізнання у соціологічному аспекті /пізнавальна діяльність класів, верств, політичних течій тощо/. Зазначається, що Драгоманов чітко розмежує наукове дослідження і пропаганду /просвітництво/.

Зміст науки, з погляду Драгоманова, зумовлюється сущим і характеризується своєрідною нейтральністю методів, які можуть запозичатись з користю для народу. Об'єктом же пропаганди є майбутнє, котре не має властивості сущого. Майбутнє завжди мислиться як ідеал. Отже, у концепції пізнання Драгоманова від-

бувається переорієнтація сприйняття і тлумачення пізнання, порівняно з філософією Кирило-Мефодієвського товариства. Остання тяжіла до розуміння пізнання, як засобу повернення минулого, а Драгоманов акцентує на розумінні пізнання, як процесу забезпечення реалізації народних ідеалів, отже, майбутнього.

Завершується розгляд концептуальних підходів до пізнання в українській філософії XIX ст. аналізом вчення І. Франка. Підкреслюється, що Франко вперше в українській думці дає якісно нове тлумачення об'єкта пізнання. Світ він розділяє на сущий і майбутній, але сам світ майбутнього, у свою чергу, розподіляється на можливий і неможливий. Основний філософський інтерес Франка у сфері пізнання, вважає дисертант, полягає в тому, щоб збагнути співвідношення можливого і неможливого світів.

Досліджуючи підходи Франка до цієї проблеми, пошукач аналізує принципи і методи, на які спирався мислитель /принцип свободи і принцип волі, індуктивний та генетичний метод і ін./, значну увагу приділяє методології, розробленій Франком протягом 80-х - 90-х років XIX ст. Йдеться про вчення про поступ і про реалізм.

Відзначається передусім антропоцентричний та етноцентричний зміст вчення про поступ, його ціннісна спрямованість. Франка хвилює не те, що "все тече", а те, чи міняється світ на краще чи на гірше для людей. Шукаючи відповідь на питання, він розробляє оригінальну методологію пізнання, котра відрізняється від теорій прогресу і розвитку. Світ Франко розглядає поліцентрично, а поступ /світоперетворення/ - хвилеподібним. В дисертації показується, що базу вчення про прогрес утворює ідея неухильного росту добра на ґрунті раціональності, а вчення про розвиток прообразом має "завиток" - ріст бруньки, зернини тощо.

Вчення про поступ не відкидає прогрес і розвиток, бо у світі є те і друге. Проте вчення про поступ передбачає, що прогрес і розвиток властиві одночасно багатьом "центрам", через що пізнання набуває хаотичної форми. Робиться у зв'язку з цим висновок про те, що теорія поступу має потужний евристичний потенціал, не вивчений достатньою мірою. Причому розвиток бруньки і

под. потрібно без пристрастей спостерігати, ступені прогресу /досягнення науки, техніки і ін./ треба рахувати, а поступ необхідно досліджувати. Необхідність пізнання виправдовується у випадку розуміння світоперетворення, як процесу поступу.

Вчення про поступ, вказується в дисертації, пов'язане з вченням Франка про реалізм. Він розмежує ідеалізм, матеріалізм і реалізм. Ідеалізм Франко вважав придатним не для пізнання, а для пропаганди, коли буття осягається з вершин ідеалу. Матеріалістичну методологію він пов'язує з вірою у матерію, що заповнює весь світ. Пізнання та оволодіння матерією вимагає багато праці і того, щоб її здобутками користувались самі працюючі. Реалізм же Франко розглядає як філософію і метод пізнання, як науку, що адекватно відтворює образ праці, пізнання, спілкування і життя.

Реалістична філософія особлива тим, що не визнає ніякої абсолютної /"вічної"/ субстанції, але цілком антропоцентрична, бо визнає дійсним тільки наявне. Те, що є предметом людського пізнання і праці. Отже, реалістична концепція пізнання Франка ґрунтується на "поправці", яку вносить людина у світ.

Вчення про поступ і реалізм Франка, на думку дисертанта, є своєрідним завершенням тривалого формування концепції: пізнання в українській філософії, набуття нею "зрілості" і чітко вираженої самотності.

Змістовна частина дисертації завершується висновками, у яких вказується, що формування концепції пізнання в українській філософії визначалось передусім характером світовідношень, на які спиралась мислителі при вирішенні світоглядних проблем пізнання. Зокрема, через всю історію української філософії проходить переконання в тому, що до пізнання слід підходити як до вільної творчої діяльності, котра є підставою для іншої дії людини.

Висловлюється також думка, що потрібно при розробці питань пізнання урахувати особливості категорій української філософії. Важливо, далі, вести різнопланові проблемні дослідження пізнання в історії української філософії, ґрунтовно дослідити питання пізнання в українській філософії ХХ ст.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях пошукача:

Концепція пізнання в українській філософії.: Курс лекцій. - К., ІСД МО України. - 1993. /І2,І д.а./

Общественное производство и познание./Познание как предмет и историко-материалистического исследования./ - М.,ИНИОН АН СССР. - 1990. - Деп. № 40952. / 205 с./

Філософія поступу і стратегія України.// Віче.-№4.-1993./І д.а./

Проблема категорій української філософської культури.// Українська культура.: Тези республіканської конференції.Київ,1993. - К., НМК ВО. - 1993. /0,І д.а./

Проблема національного в українській філософії.// Проблеми філософії./ Вип. 94. - К., "Вища школа.- 1992. - /0,5 д.а./

Человеческий фактор ускорения и его структура.// Человеческий фактор: единство сознательности и деятельности. - К., Политиздат. - 1989. /2 п.л./

Соціальна детермінація плюралізму мислення. // Тези доповідей міжвузівської наукової конференції,присвяченої 75-річчю Чернігівського педагогічного інституту.-Чернігів.-1991.- /0,І д.а./

Союз исторического материализма и социогуманитарных дисциплин в процессе подготовки специалистов гуманитарного профиля. // Проблемы философии./ Вип. 80. - К.,Вища школа. - 1989. / В Соавторстве, 0,5 п.л./.

Особливості пізнання соціальної дійсності.// Вісник Київського університету. - Філософія. - № 20. - 1988. /У співавт.,0,5 д.а./

Содержание общественного познавательного процесса. // Проблемы философии./ Вип. 71. - К., Вища школа.- 1987. /0,5 п.л./

Філософія миру в боротьбі проти ідеології війни. // Філософська думка. - № 2. - 1986 /0,3 д.а./

Наука як явище культури.// Людина і суспільство.: Учбовий посібник для учителів і учнів шкіл. - Чернігів, ЧІУКВ. - 1993. / 0,4 д.а./

Методологические функции категории "форма сознания". // Проблемы философии. / Вип. 62. - 1984. /0,6 п.л./

Обзор отзывов на статью В.Ж.Келле и М.Я.Ковальсона. // Вопросы философии. - № 12. - 1983 /87 - 88 с./

На допомогу ідеологічному активу.// Комуніст України. - № 3.- 1983. /У співавторстві, 0,3 д.а./.

О предмете философско-социологического анализа общества как субъекта познания. // Проблемы философии. / Вып. 52. - К., Вища школа. - 1981. / В соавт., 0,5 п.л./

Критика буржуазных фальсификаций объективности общественного познания. // Проблемы философии. / Вып. 49. - К., Вища школа. - 1980. - / В соавт., 0,5 п.л./

Единство исторического, гносеологического и социологического анализа субъекта познания. // Проблемы философии. / Вып. 46. - К., Вища школа. - 1979. / В соавт., 0,5 п.л./

Соціальні і гносеологічні передумови становлення науки. // Проблеми філософії. / Вип. 43. - К., Вища школа. - 1978 / 0,5 д.а./

Історичний матеріалізм і розвиток соціалістичного суспільства. // Філософська думка-№ 3. - 1974. / У співавт., 0,4 д.а./

Партійність і проблема суб'єкта. // Проблеми філософії. / Вип. 31. - К., Вища школа. - 1974. / 0,5 д.а./

Об'єктивні фактори формування знання. // Проблеми філософії. / Вип. 24. - К., В-во КДУ. - 1972. / 0,5 д.а./

Свідомість як категорія марксистської філософії. // Проблеми філософії. / Вип. 23. - К., В-во КДУ. - 1972 / 0,5 д.а./

AB 28.501

AB 28.501